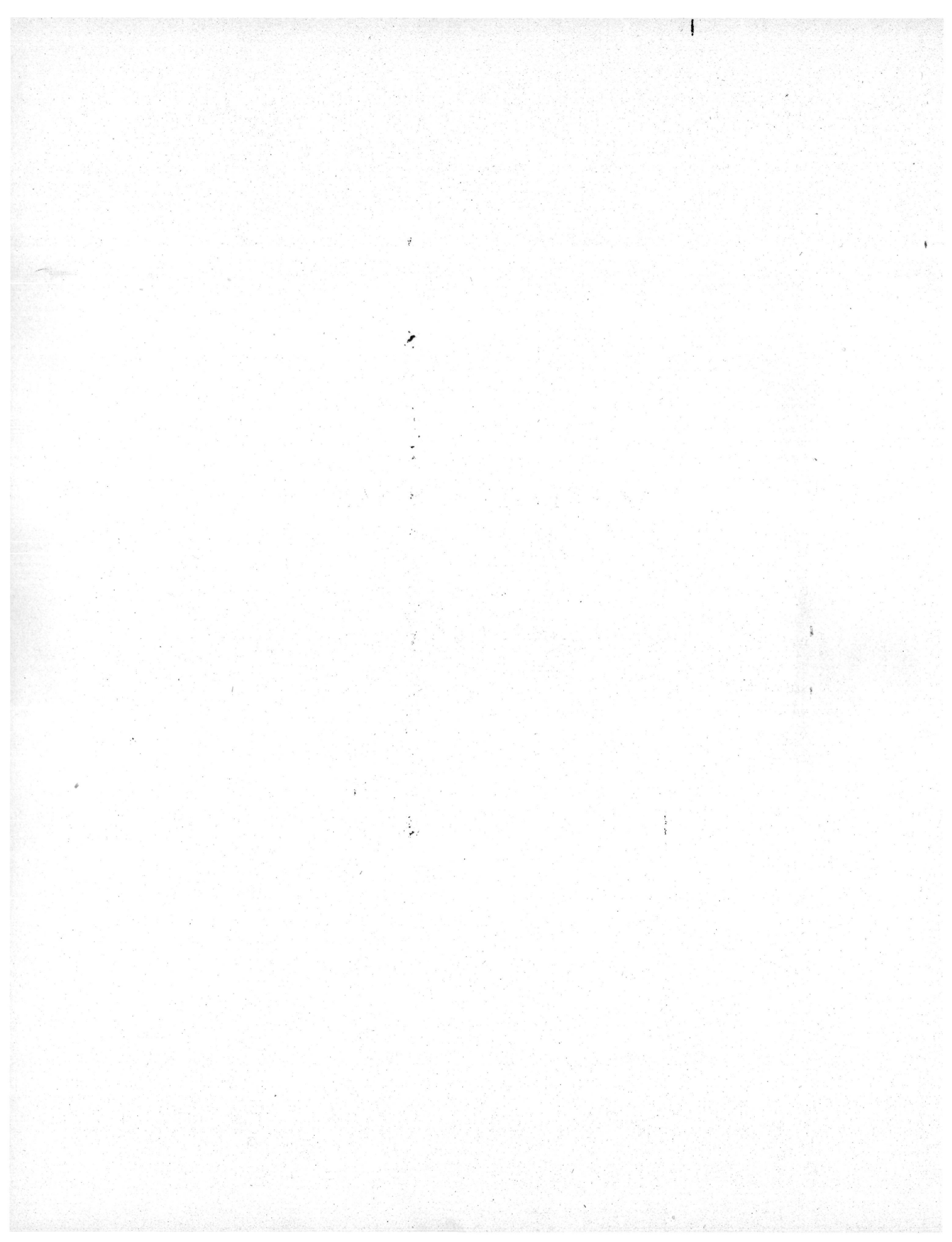

AZ ESKÜTÉRI SISAK

IRTA

NAGY GÉZA

A budapesti Duna-mederből már sok érdekes régiség került napvilágra, de egyik sem mérkőzhetik azzal a római kori barbár sisakkal, melyet 1898 június 25-én az esküteri hid építése alkalmával a pesti oldalon levő hidoszlop alapozásakor a Duna o-pontja alatt 3.5—3.8 méternyi mélyen elterülő homokos kavicsrétegben találtak s a mely sisakot aztán hivatalból a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának küldtek meg.

A sisakot, melynek színes képéhez a duczokat az Archaeologiai Értesítő szerkesztője szíves volt rendelkezésünkre bocsátani, a rárakodott homok- és iszapréteg meglehetősen megrongálta. Anyaga vas, külseje azonban aranyozott ezüst lemezzel van bevonva, melyet rekeszekbe foglalt zöld, fehérsávós sötét viola- és tejszínű álékkövek díszítenek. Idoma féltőjásdad; hosszátmérője 24 cm., szélességben 17 cm. Magassága a legrongáltabb oldalon 13 cm., a fültakaróval együtt 23.5 cm. Közepén, a homloktól a fejtetőn át a tarkóig, széles szalagból álló alacsony taraj vonul végig; a hol a taraj végződik, a sisak alját befelé ugró széles szalagszegélyzet veszi körül, melyet egy hasonló szélességű kiálló szalag választ el a fültakarótól; a két szalagot elől a sisak nyílásánál a szemöldök irányában csúcsba futó kettős félkörív vágja keresztül. Két oldalt fültakaróval, a fejtetőn mindkét oldalt s a taraj alján csatalakú bokrétatartóval van ellátva; egyik fültakaró letört, homokos kavicscsal és iszappal egészen elborítva a sisak belsejében találták, úgy hogy csak a kavics és iszap kitisztítása után tűnt elő.

A sisak alja, a taraj és az ékkövek melléke, valamint a fültakaró ponczolt díszítéssel van ellátva, a mi gyöngysoros keretbe foglalt gömbösvégű félkör-, központi kör- és gömbsorból, apró x-ekből s háromszögalakban rendezett apró gömbökből áll. Alakos díszítés csak a sisak aljának szegélyzetén fordul elő, mely lehetővé teszi, hogy ezen alig egy-két példányból ismert, eddigelé pontosan meg nem állapítható korbéli sisaktípusnak, a mit a németek inkább csak sejtésképpen mondtak Karolingkorinak (VIII—X. század), teljes bizonyossággal meghatározhatjuk az idejét.

Az alakok ugyanis minden kétséget kizáró módon azt bizonyítják, hogy az egész római *provincialis készítmény*, viszont a rekeszes álékkövek használata arra vall, hogy a rómaiak nem maguk, hanem *barbarok számára* készítették.

Minden egyes alak gyöngysoros négyszögű keretbe van foglalva; az egyes mezőket rekeszes ékkövek választják el. Mindjárt elől, a taraj végétől jobbra és balra eső mezőben két szembe néző *Victoria* van ábrázolva, földig érő szárnyakkal s ugyanolyan ruhában, mindegyik koszorút tart fölemelt jobb kezében, bal-

Victoria a sisakon (1—3. sz.), Crispus Cæsar (4. sz.) bronz érmén és Constantinus iunior (5. sz.) aranyán. A 4. sz. eredetiről, az 5. sz. Cohen után.

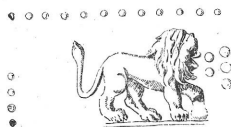
jában pedig pálmaágot. A *Victoria*-alak ilyen előállítási módja igen gyakori a IV. századbeli római érmeiken, különösen pedig a Nagy Konstantin családjából származott császárok érmein,* úgy hogy ezen az alapon a IV. század első felébe tehetjük a sisak idejét. Ennek a kormeghatározásnak a következő, amattól négyszögű zöld kővel elválasztott mező jobb felé lépdelő *oroszlánja* sem mond ellent; az oroszlán ilyen előállítása módját Gallienus (253—268) érmeiről ismerjük (l. az ábrát), melyeket uralkodása vége felé, tribunusi hatalmának 13-ik évében, hatodszori consulsága alatt, vagyis Kr. u. 265-ben veretett. Az oroszlán különben a *Mithra*-emlékeken szokott előfordulni s hogy a sisakra is ilyenforma vonatkozással került, abból gyaníthatjuk, mert a *Mithra*-kultusznak egy másik ismeretes jelvénye, a «krater»-nek nevezett borvegyítő edény is föltalálható a sisakon. A következő mezőben, melyet amattól egy nagyon megrongálódott tejfehér kerek ékkő választ el, az előbbivel szembe néző s ahhoz hasonló *oroszlán* körvonalainak a maradványai vehetők ki. Ezt szintén tejfehér kerek kő választja el a negyedik mezőtől, mely három gyöngysoros keretben ugyanannyi alakot foglal magában. A balkéz felől eső alak kivehetetlen. Középen szemben álló, fejét balra fordító, lebegő szárnyas *Victoria* van bokáig érő fehér ruhában, mindkét kezét fölemelve s mindegyikben koszorút tartva. A jobbkéz felől eső alakban *Jupiter Conservator* ismerhető fel, előre nyújtott jobbáiban földgömbbel, baljában sceptrummal, a trón alatt sassal, felső teste meztelen, csak derekától kezdve van lepelbe burkolva. *Jupiter Conservator* egész Constantinus iuniorig

* Ilyenek: Crispus Cæsar (317—326) érme Cohennél (rég. kiad.) VI. 185. 2., aztán Delmatius Cæsaré (335—337). U. o. VI. 209. 2., Constantinus iunioré (337—340). U. o. VI. 216. 20., Constansé (335—350). U. o. VI. 253. 54., Constantius Gallusé (351—354). U. o. VI. 350. 19.

(+ 340) egyik legszokottabb alakja a római érmeknek, de rendszeren álló helyzetben van feltüntetve; olyanforma előállításban, mint a sisakon — ha nem is teljesen azonos módon, Nagy Konstantin egyik aranyán található fel (l. az ábrát),* az eltérés abból áll, hogy az érmen földgömb helyett villámokat tart a jobb kezében. A sisakszegély további része megrongálódott; a mi alakos előállítás volt rajta, egyáltalában nem vehető ki. Megvan azonban az utolsó mező a sisak bal oldalán, a hol a Mithra- emlékek főntebb említett edénye, a római provinciális s köztük az aquincumi siremlékeken is gyakran előforduló *krater* van ábrázolva. A krater és az oroslán némiképp sejteti velünk a hiányzó alakokat is; az oroslán, különösen sisakon, a Mithra-kultuszon kívül egyéb magyarázatot is megengedne ugyan, a krater azonban szorosabb összefüggésre mutat, akkor pedig nem igen hihető, hogy a többi szokottabb jelvény, de különösen

Jupiter Conservator alakja a sisakon és Nagy Konstantin aranyán.

Gallienus bronz érmének hátlapja az oroslánnal. (V. ö. Cohen IV. 405, 456.) — Az oroslán és a krater a sisakon.

maga Mithra elmaradt volna a sisakról. Mithra tisztelete a perzsáktól indult ki s terjedt el Kis-Ázsián át a római birodalom legkülönbözőbb részeiben; de elterjedt a perzsáktól északra tanyázó nomádok közt is; ezek közé a perzsa kultúra körébe eső nomádok közé tartoztak a szarmaták, kik időszámításunk első századaiban a kelet- és déloroszországi pusztaságon tanyáztak, legnyugotibb águk, a jazygok pedig a magyar Alföldön, Dacia és Pannonia közt, a római gyarmatosok közé ékelődtek; ha tehát a sisak valamelyik Aquincum vidékével határos IV. századbeli barbár fejedelem számára készült, a szomszédságnál fogva első sorban is a jazygokra kell gondolnunk, a jazygoknál pedig a perzsa népies vallás jelvényei ép úgy nem lephetnek meg, mint a perzsákkal való kapcsolat más egyéb nyomai, a melyek közé tartoznak pl. az irán eredetű jazyg személynevek.**

* V. ö. Cohen (rég. kiad.) VI. 104. 73.

** Budapest Régiségei. V. k. 91. l.

Az alsó szegélyzet szélét finoman rovátkolt keretben apró x-sor foglalja el, közepén fölirat volt, de az ezüstlemezen olyan erős iszapréteg képződött, hogy a föliratot teljesen tönkretette s csak egy pár betűnek a nyomai vehetők ki: egy helyen OR s a szegély vége felé M.

Míg az alakok előállítására teljesen a hanyatló provinciális római ipar készítményének bizonyítja a sisakot: az aranyozott ezüstlemez ponczolt diszítésének technikája félreismerhetlen rokonságot mutat a második osztropataki lelettel, meg a herpályi paizsboglárral s átvezet a rómaiak által befolyásolt III—IV. századbéli barbár izléshez, a mi még szembetűnőbb módon jelentkezik a rekeszes álékkövek használatában, melyekkel gazdagon van diszítve a sisak.

Háromféle kő van a sisakon. A legnagyobbfajta csonka kúp módjára emelkedik ki a tojásdad idomú alapból; áttetsző sötét violaszínű, tetején fehér sávval ellátva; előjön a sisaktető alján mindkét oldalon s a fültakarón, a hol azonban csak a letört darabon maradt meg; kisebb alakban a sisaktető felső részén a bokréta tartó csat mellett van alkalmazva. Van aztán egy középnagyságú hossz-négyszögű zöld kő szintén kétféle nagyságban; elhelyezési módjáról, mely a sisak mindegyik felén egyforma, a mellékelt ábra elég tiszta képet nyújt, csak annyit kell még megjegyeznünk, hogy a különben megrongálódott tarajszalag alján is előfordul, de a szalagnak csak egyik végén maradt meg. A legkisebb kő kerek s tejfehér színű; mint az ábrán látható, alkalmazták a sisak szegélyén s a fültakaró felső részén, ezenkívül a sisaktető alján levő ékkősor végén, a mely azonban az ábrán már nem vehető ki.

Az átlátszó rekeszes ékkövek használata a zománcz helyett a kelet-és dél-oroszországi barbároktól indult ki s mint tudjuk, a népvándorláskori leletek azon csoportjának, mely a germánok által megszállt területen Európaszerte közös típust tüntet föl, egyik megkülönböztető sajátysága. Germánok voltak e stílus elterjesztői, de Reinach S. szavaival szólva «alakulásában idegen, eddig homályos befolyásnak volt szerepe»,* melyet csakis oly módon vagyunk képesek megmagyarázni, ha számbaveszünk, hogy a római birodalmat az V—VI. században elárasztó germánok tekintélyes tömege már előbb valami másfél vagy két századig Dél-Oroszországban és keleti Magyarországon tanyázott s az első germán hatalom, mely a római világgal szemben nemcsak politikai, hanem kulturális tekintetben is önállóságra tett szert, a legkeletibb germánok, a góthok királysága volt. A burgund és frank királyok elei még jelentéktelen törzsfőnökök voltak akkor, a mikor a IV. század elején megalakult a Nagy Sándoréhoz ha-

* Arch. Ért. XIV. 1894. 402. l.

sonlított hatalmas keleti góth birodalom. Hermanerich, meg elődeinek udvarában kell tehát keresnünk a «merovingi stílus» megalakulásának színhelyét s ép azért a fekete-tengermelléki görög hagyományokon kívül az irán kultúra befolyásával is számolnunk kell s aligha van igaza Reinachnak, a mikor azt hiszi, «hogy erősen túlbecsülték az ú. n. merovingi stílus alakulásában Ázsia szerepét.» Ázsiának még egyéb szerepe is volt. A népvándorláskori germánoknak ethnikai alakulására is befolyást gyakoroltak az irán kultúra körébe tartozó ázsiai népségek. A góthokkal, svévekkel, vandallokkal nagy számú alán vándorolt Galliába és Hispaniába, az alán nép pedig az az ága volt a szarmatáknak, melyben legerősebb volt az irán elem, úgy hogy maradványaik, a Kaukázusba szorult osszéték nyelvileg is az iránsághoz tartoznak. A népvándorláskori germán stílus vagy — ha jobban tetszik — Meroving-stílus — mint mondtuk — a góthok kelet-európai birodalmában alakult meg; félgörög, félirán mesterek teremtették meg s vitték a góthokkal és vandallokkal nyugotra, hol a többi germán fejedelem is igyekezett utánozni a hatalmas góth királyokat, kiknek udvara mintául szolgált az akkori germán világnak. De a fejlődésnek ezen menete egyúttal megmagyarázza azt a feltűnő jelenséget is, hogy a mit a népvándorláskori leletek germán csoportjának szoktunk nevezni, az osszétföldi ú. n. byzanczkori emlékekkel több lényeges sajátságban egyezik.*

Sisakunk e stílus megalakulásának legelejéről való s egyik korai emléke a rekeszes ékkövek használatának az első osztropataki lelet onyxköves fibulájával s az apahidai lelet almandinos csüngőivel és csatjaival együtt. De míg ez utóbbiak a III—IV. századbéli germánok hagyatékához tartoznak: a sisak, mint fentebb említettük, minden valószínűség szerint valamely jazyg fejedelemé volt. A jazygok által megszállt területnek, mely egészben véve a magyar Alföldet foglalta magában, rómaikori barbár leletei csak az utóbbi hat-hét év óta kezdenek nagyobb figyelemben részesülni, de már ezekben is feltűnt a jazygok előszere-tete az ékkövek iránt. Különösen sűrűn fordulnak elő a tojásdadidomú kisebb-nagyobb kalcedon-gyöngyök, míg a többi melléklet, egy-egy római bronz fibula s bronz érem stb. meglehetősen szegényes, úgy hogy gazdagság tekintetében össze sem hasonlíthatók a germánok után fennmaradt ékszerekkel s egyéb tárgyakkal. Csupán a múlt év őszén feltárt jász-alsó-szentgyörgyi Borsa halomban s a mellette levő kisebb halomban találtak olyan jazygkori tárgyakat, melyek fejedelmi eredetre vallanak, csakhogy e sirokat már a régebbi időben kirabolták, úgy hogy csupán töredéke maradt fenn az eredeti sirmellékleteknek.**

* Chantre E.: *Recherches anthr. dans le Caucase*. III. k. XVI. és XIX. tábla.

** Arch. Ért. XIX. 1899. 439.

E lelet, melynek korát az egyik halomban a tárggyakkal együtt talált Antoninus Pius- vagy Marcus Aurelius-féle ezüst dénár után a II. század végére vagy a III. század elejére, tehát a Tiszavidék jazyg időszakának kellős közepére tehetjük, többféle vonatkozásban van sisakunkkal

Itt is megvannak a sisak jellemző álékkövei; a Borsa-halomban 30 nagyobb darabot találtak belőlük. Egy része hossznegyszögű, mint a sisakon levő zöld kövek, más része kerek vagy tojásdad, kidomborodó fölülettel; színük sötétzöld vagy sötétbarna; egy, melynek széle sárga, közepe zöld, fehér sávval van ellátva; idomuk és anyaguk, az üvegpaszta, megfelel a sisak ékköveinek, míg a germán ékszereken levőktől különbözik, ez utóbbiakon értékesebb köveket, rendszerint gránátot s almandint, nagyobb ékköveknek pedig gömbölyded vagy tojásdad sardonyxot, karneolt s hegyi kristályt alkalmaztak. Ez a 30 kő nem volt ékszerbe vagy más tárgyba foglalva, magukban találtattak s ha valamire voltak alkalmazva, az valami porlandó anyag, bőr (öv) vagy fa (paizs) lehetett. De előfordul a rekeszes technika is, a lelethez tartozik 17 apró arany gomb, melyek mindegyikébe kerek zöld üveg van foglalva oly módon, hogy a gombfej egész fölületét betölti az ékkő. Mint láttuk, a sisakon is, a jász-alsó-sz.-györgyi leletben is gyakori a zöld színű ékkő, a mi hiányzik a germán leletekből; ez nem véletlenség, hanem megvan a jelentősége; a keleti népeknél régtől fogva kedvelt ékkő a türkisz, a kaukázusi alánok népvándorláskori emlékeiben is megtaláljuk,* a magyarországi jazygok azonban egykönnyen nem juthattak türkiszhez, pótolták tehát zöld üveggel.

Az eskütéri sisaknál alkalmazott technikai eljárás módjának azon nemét, hogy a vastárgyat nemesebb fémből, ezüstből vagy aranyozott ezüstből készült vékony lemezzel vonták be, a jász-alsó-sz.-györgyi leletnek egy paizsbogláránál találjuk. Volt a leletben egy másik paizsboglár is s ebből azt látjuk, hogy a paizst, a mi eredetileg nem tartozott a szarmaták fegyverei közé, a közepén alkalmazott hegyes csúcsú umboval együtt a jazygok átvették a germánoktól, kiknek egyik ágával, az Ipoly-Garam és Vág-Morva közti vidéken, a Duna északi partmel-lékén lakó kvádokkal századok óta fegyverbarátságban éltek. Az a körülmény, hogy a paizsboglárnak a III—IV. századbeli jazygoknál való elterjedését a jász-alsó-szentgyörgyi lelet alapján megállapíthattuk,** a fentebb már említett és szintén nemes fémmel (arany lemezzel) bevont s a sisakkal egyezően ponczolt díszítésű herpályi paizsboglárnak is a III—IV. századbeli jazyg emlékcsoportban jelöli

* Chantre E. id. m. III. k. XIX. t. 6. sz.

** Előfordul különben már II. század elején a Trajanus dák hadjáratának hadi zsakmányai közt. L. Cichorius Konrád: *Die Reliefs der Traian-Säule*. Berlin. 1896. Taf. II—III.

ki a helyét. Reinach S. ezt a díszes tárgyat a La Tène-ízlés utóvirágzásának emlékei közé sorozza * s ezen az alapon — tekintve, hogy a La Tène-kultúra a kelta-germán népeknél fejlett ki, hajlandók voltunk a herpályi paizsboglárt az Odera és Visztula vidékéről keleti Magyarországra vándorolt III—IV. századbeli germánoknak tulajdonítani, bár sem a halomba való temetkezés, sem az elhunyt vitéz lovának a sirba való tétele nem igen egyeztethető össze az azon időbeli germán szokásokkal,** maga Herpály puszta is, Biharmegye nyugoti sarkában, hol a Berettyó áradásos vidéke kezdődik s tart a Tiszáig, sokkal jobban beleillik az alföldi nomád jazygok, mint az északkeleti hegyvidéki germánok területébe; ehhez járul, hogy a paizsboglár egyes motívumai is (griff, aztán egymással küzdő oroszlán és vadkan stb.) sokkal inkább jellemzik a fekete-tenger-melléki, mint az északi leleteket. Mindezeket számbavéve, a herpályi paizsboglárt az eskütéri sisakkal és a jász-alsó-szentgyörgyi lelettel együtt a római és La Tène-kultúra befolyása alatt levő jazygok fejedelmeinek hagyatékához számíthatjuk.

Hogy sisakunk s a jász-alsó-sz.-györgyi lelet közt levő analógiákat kimerítsük, megemlítjük még, hogy a sisakra erősített kerek lemezű és három szöggel ellátott zömök testből, meg tojásdad idomú fejből álló csattipus szintén megvan e leletben; ez a típus különben eléggé ismeretes a népvándorlás korai időszakának emlékeiből.

*

A mi a sisak *idomát* illeti, egészen eltérő típust tüntet föl az ismert római sisaktípustól. Különbözik azon néhány római sisaktól is, melyeket Magyarország területén találtak, minők a *szőnyi* a bécsi udvari gyűjteményben, a *maros-útvári* a kolozsvári múzeumban s a *székely-kocsárdi* a nagyenyedi Bethlen-kollégium birtokában,*** melyek különben a rendes római sisakformának felelnek meg.

Nem is ismerünk olyan hazai leletet, melyben az eskütérihez hasonló sisak fordult elő, ha csak az az «arany sisak» nem volt ilyen, melyet még a XIX. század elején Alpáron találtak s egy ideig tyukitatónak használtak, aztán egy füttyülő zsidó vette meg s attól fogva nyoma veszett, ép úgy, mint annak a másik alpári «arany sisaknak», a mely az ötvenes években került napvilágra, a mit aztán a

* Reinach S. *A herpályi paizsdudor.* (Arch. Ért. XIV. 1894. 395—404. 1.)

** A lelet körülményeit említi Érdy János (*Régiségtani Közlemények.* Buda. 1858. *Magy. Tud. Akad. Évkönyvben,* IX. köt. 1. darab. 16. 1.) a verebi ősmagyar lelet leírásánál. Érdy sisakcsúcsnak tartotta a paizsboglárt, melyet 1854 október 20-án Csiffy László a M. N. Múzeumnak ajándékozott. (L. Rég. Napló 38/1854. sz.)

*** Ez utóbbi rajzát I. A *magyar nemzet története.* Szerk. Szilágyi S. Millenniumi kiad. I. köt. 15. füz. (LXIII. lapján. Ismertette Téglás Gábor *Arch. Ért.* VIII. 1888. 184. 1.)

M. N. Múzeumnak be is küldtek s mi közben Kubinyi Ágoston volt múzeumi igazgató Budára vitte, bemutatandó néh. Albrecht m. kir. herczegnek, Magyarország akkori kormányzójának, az audientia alatt a sisak eltűnt.¹

Van azonban egy pár németországi lelet, a mely az eskütéri sisak idomára analógiát szolgáltat.

Egyet ezredéves jubileumunk idejében Augsburg mellett a Pferseeben a *Lechfelden* találtak s akkoriban mint ősmagyar sisakot emlegették a német s utánnuk a magyar lapok; a M. Nemzeti Múzeumnak megküldött fénykép azonban semmi támaszpontot sem nyújtott e föltevés igazolására, ellenben az eskütéri sisakénál valamivel magasabb és keskenyebb tarajában már akkor is a klasszikus sisakformák reminiscenciáját véltük megtalálhatni, míg a taraj mellett s a sisak alján vonuló ponczolt diszítés motivumaiban, melyek központi körökből, indasorból, kétsoros apró kockákból s háromszögalakban rendezett körökből állnak, a Hallstadt-ízlésnek a római korig terjedő nyomait kerestük s körülbelül a La Tène-korszakba véltük helyezhetőnek, tehát valami ezer esztendővel korábbinak tartottuk, mint a hogy a híre volt. Az eskütéri sisak igazolta e föltevésünket, melyen csak annyiban kell változtatnunk, hogy a lechfeldi sisak alapján hajlandók voltunk e típus idejét a Hallstadt-korszakhoz közelebb eső időszakba helyezni, míg az eskütéri sisak a több mint félezredéves La Tène-korszaknak (Kr. e. 400— Kr. u. 300) kétségkívül a legvégső szakából való. A lechfeldi sisak azonkívül, hogy sokkal egyszerűbb, abban különbözik az eskütéritől, hogy nincsenek fültakarói. Az alsó szegélyén levő lyukak azonban arra mutatnak, hogy voltak, a melyeket, mint az alább említendő wormszi sisak fültakaróit, kapcsokkal erősítettek a sisak oldalára. Anyaga vas, mely aranyozott ezüst lemezzel van bevonva. A lechfeldi sisakot nem régiben a nürnbergi múzeum szerezte meg.²

Egy másik hasonló típusú sisakot a *leideni régiségtárban* őriznek, melynek még a XIX. század első felében d'Anastasy lovag ajándékozta. Dr. C. Leemans szerint a sisak egyiptomi eredetű volna s állítólag mumiafejen találták,³ a mi azonban a Demminnél látható rajz után ítélve, teljes lehetetlenség;⁴ Demmin is hihetetlennek tartja a dolgot, mert — mint megjegyzi — ilyen fegyverdarabot soha mumián nem találtak, különben is az egyiptomi sisak hegyes volt s ha

¹ Ez adatokat Kada Elek kecskeméti polgármester úrtól tudom, ő pedig néh. Hornyik János, volt kecskeméti főjegyzőtől hallotta.

² *Anzeiger des germanischen Nationalmuseums.* 1898. 3. sz. 25. l.

³ Dr. C. Leemans: *Description raisonnée des Monuments Égyptiens du Musée d'antiquités des Pays-Bas à Leide.* 1840. 100. l.

⁴ Aug. Demmin: *Die Kriegswaffen.* 4-ik kiad. Lipcse, 1893. 504. l. 20. Bis ábra.

mégis keletről került volna az ajándékozó birtokába, valamelyik német vagy francia keresztes lovagé lehetett (Demmin t. i. XII—XIII. századbelinek tartja ezt a típust). A sisak idoma megfelel a Traianus-oszlopon a hadi zsákmány közt látható szarmata sisak-formának (l. az ábrát); megvan itt is a kettős, előlről hátra és oldalt egyik fültől a másikig vonuló tarajszalag; alja szintén lemezzel van szegélyezve, oldalt jobb- és balfelől csuklóra járó mozgatható fültakaróval van ellátva, maga a sisak pedig nyolcz vaslemezből van összeszögezve, a mire szintén a Traianus-oszlop szarmatái szolgáltának analógiát.¹

A harmadik sisak a *wormsi Paulus-Museum* tulajdona.² Demmin szerint anyaga erősen megrongálódott bronz, a takaró-lemezeken aranyozás és díszítés nyomaival. Dr. Koehl pedig a «Westdeutsche Zeitschrift»-ban vasnak mondja, a miből arra következtethetünk, hogy a vasat bronzlemezzel vonták bé. A csészealakú sisak két részből áll, melyeket középen egy szalagtaraj köt össze. Jobb és balfelől mozgatható fültakaró, hátul pedig nyakvédő-lemezzel van ellátva, mely részint kapocscsal van a sisak aljához erősítve, részint pedig horog tartotta.

E sisakokat a németek, mint említettük, Karoling-koriaknak tartják, bár az egykorú codexek miniature-jei másforma típust tüntetnek föl, mely vagy két összehajtott s alján egy harmadikkal szegélyezett keskeny pántból állt,³ vagy vas-kalapforma volt,⁴ vagy pedig annak a byzanci sisaktipusnak felelt meg, mely Maximinus püspök VI. századbeli ravennai elefántcsont domborművén látható s jellemző sajátosságai, hogy alakja kissé hosszúkás, alján elől s hátul kicsúcsosodik és a fej tetejéig előre nyuló s fokozatosan magasodó tarajjal volt ellátva.⁵ E típus V—VI. századbeli, a római-byzanczival még szoros kapcsolatban levő emlékének tekinthető a *M. N. Múzeum* azon *Karinthiában, Feistritzban* talált ezüst sisakja, melyet Masner Károly írt le.⁶

Az eskütéri s a hozzá hasonló németországi sisakok azonban egyik típussal sem egyeznek, tehát még azt a föltevést is el kell ejtenünk, hogy a germánok esetleg átvették s a Karolingok idejéig fentartották azt a sisakformát, mely az

¹ Cichorius Konrad: *Die Reliefs der Traianssäule*. Berlin, 1896. XXXI. 76, XXXVII. 94.

² *Westdeutsche Zeitschrift*. 1891. X. k. 396. l. Demmin Aug. *Ergänzungsband für die vier Auflagen der Kriegswaffen*. Wiesbaden, 119. l. 21. Tér. ábra. L. még Essenwein megjegyzéseit *Mitteilungen aus dem german. Nationalmuseum* 1892. évf. 27. lapján.

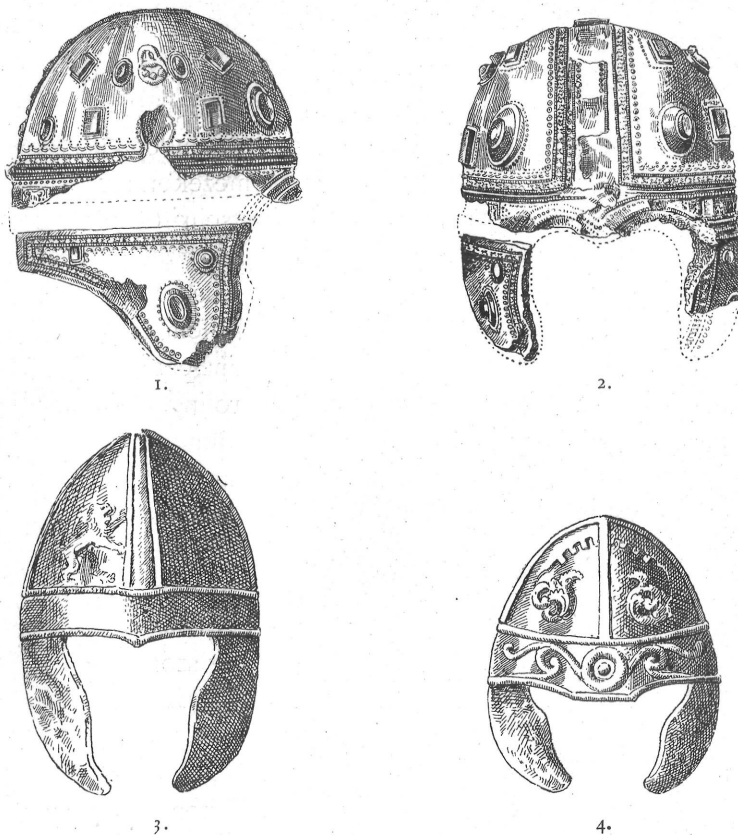
³ Boeheim Wendelin: *Handbuch der Waffenkunde*. 24. l. Demmin A. *Die Kriegswaffen* (4. kiad.) 308., 364., 499. l.

⁴ Demmin id. m. 499. l. 1. sz. — B. Suttner Gusztáv: *Der Helm*. Bécs, 1878. 6. tábla. — Boeheim id. m. 125. l.

⁵ Suttner id. m. 6. tábla Boeheim 24. l. Demmin 499. l. 3. k., 500. l. 3. k.

⁶ *Ezüst sisak a M. N. Múzeumban*. (Arch. Ért. 1888. VIII. k. 392. l.). — L. még Pulszky F. *Magyarország Archaeológiája*. II. k. 117. l.

eskütéri sisak szerint a római kori (III—IV. századbeli) magyarországi szarmatáknál volt elterjedve s a mely típust, mint a Traianus-oszlop képei tanúsítják, egész az I. századig visszanyomozhatjuk. Egy pár szarmata sisak rajzát a Cichorius-féle kiadás után itt közöljük,* összehasonlítva az eskütéri sisakkal, melyet

1—2. Az eskütéri sisak. 3—4. Szarmata sisakok Traianus oszlopáról.

szemben is, oldalnézetben is adunk, e rajzon azt az oldalát tüntetve föl, melyhez a letört fültakaró tartozik. A fültakaró, melynek alja a másik oldalon, a színes táblán közölt kép szerint hiányzik, emitt egészen megvan s idoma teljesen ki-vehető; mint a rajzból kitűnik, fönt szélesebb volt, alább azonban a hátsó részén körívalakú vágással megkeskenyedett, úgy hogy a tarkót szabadon hagyta; úgy látszik, mozgatható volt, mint a többi hasonló jellegű sisak fültakarója s az áll

* Cichorius K. : *Die Reliefs der Traianssäule*. II. tábla. 10. sz.

alatt össze lehetett foglalni, ez magyarázza meg, hogy a tarkó fölötti takarórészt miért kellett alább megkeskenyíteni.

Annyit ezek után megállapíthatunk, hogy e sisakforma a római kori magyarországi szarmatáknál meg a germánoknál volt elterjedve s a mennyiben az eskütéri sisakon félreismerhetlen a római kéz munkája, ha alkalmazkodott is a barbár ízléshez, e típus megalakulásában része lehetett a barbárságnak is, rómaiságnak is s ilyen szempontból tekintve a dolgot, nem minden jelentőség nélküli, hogy ilyen sisakformák épen a római határszáron kerültek napvilágra. A sisakidomra gyakorolt itáliai befolyás kitűnik különben a délolaszországi *canosai sisakból* is, melyet 1897-ben holttesten bronz páncélrészletekkel, bronzövel, La Tène-típusú vas lándzsával s római pilummal, két vas-zablával és festett edényekkel együtt találtak. Dr. I. Naue ezen sisak korát a Kr. e. III. század második felébe teszi,¹ a zabra idoma azonban, mely megfelel a császárság első századaiból ismert típusnak,² egy pár századdal későbbinek mutatja; de akár helyes a Naue kormeghatározása, akár pedig későbbi datumot kell fölvennünk, a *canosai sisak* mindenesetre azon típusok közé tartozik, melyek még legjobban megközelítik azt az idomot, a mi az eskütéri, meg a többi barbár sisaktípus kifejlődésére befolyással levő antik formák közt számításba jöhet. Harangalakú, mint amazok s fültakaró-lemezzel van ellátva, továbbá hátsó részén kifelé hajló rövid tarkóvédővel, a mi azonban nem a fültakaró-lemezzel függ össze, mint az eskütéri sisaknál, hanem a sisak aljának folytatását képezi. Felső részén oldalt kétfelől két bokréta tartó tok van rajta, a mi az eskütéri sisak hasonló rendeltetésű csatjaival hozható párhuzamba, teteje hegyes csúcsban végződik. A sisak anyaga vas, a mit felső részén és alján gazdagon díszített zománczos bronzlemez borít; a díszítés poncczal van beverve.

E sisaktípus összekötő kapcsúl szolgál az eskütéri, meg aztán két más *M. N. Múzeumi sisak* közt, melyeket a *canosai* nélkül aligha lehetne bármiféle viszonyba is hozni az eskütérivel. Ezek közül egyiket 1879-ben *b. Révay Ferencz*, a másikat 1884-ben *gr. Keglevich István* ajándékozta a múzeumnak.³ Anyaga mindkettőnek bronz, csak hogy amazt szép zöld patina borítja, emezzen a nemes rozsdát szemcsés, piszkos réteg helyettesíti. Az utóbbi kettős gyűrűvel tagolt hegyes csúcsban végződik, a Révay-féle is ilyen lehetett, de csúcsa letört. A tarkótakaró a *canosai*éhoz hasonlóan kifelé hajló rövid peremből áll, fültakarója azonban egyiknek sincs, de hogy kellett lenni, mutatja a Révay-féle

¹ *Grabfund von Canosa in Apulien.* (Prähistorische Blätter, X. évf. 1898. 4. sz. 50—56. l.)

² V. ö. R. Zschiller és R. Forrer: *Die Pferdetränke.* VI. tábla, 3. sz.

³ A Keglevich-féle sisak rövid leírását l. *Az ötvösműkiállítás lejtromában*, 52. l. 87. sz. a.

sisakon levő nittoló-szög, a Keglevich-féle itáliai eredetű sisakon pedig a kiálló horog, mely a fültakarót tartotta. Mely időből való ez a két sisak: még nincs eldöntve; a Keglevich-féle, mely elől arany babérkoszorúval van díszítve, eddig-él mint «etruszk sisak» szerepelt, de minden valószínűség szerint jóval későbbi. Ehhez a sisaktípushoz tartozik ugyanis az *audellei völgyben, Amfreville-sous-les Monts* (Eure) határában 1841-ben lelt s később a *Louvre* birtokába került díszes sisak is,* melynek anyaga bronz, külseje ponczolt és zománczos aranylemezzel van bevonva, ez pedig már nagyon is barbár befolyás alatt készült, úgy hogy — mint Naue megjegyezte — egyetlen egy antik motívum sincs rajta s Viollet le Duc a díszítés keleti jellege után hajlandó volt Attila korabelinek tartani, később egész a IX. századig ment és Charles de Linas után a normannokkal hozta kapcsolatba. Ilyen kései azonban semmi esetre sem lehetett; ennek ellene mond a zománcz-technikának azon időbeli gyakorlata, a mikor a sisak készült, de viszont az elbarbárosodás is már megkezdődött s azért a II—III. századnál sem igen mehetünk vissza korábbi időbe, annál kevésbé az etruskok koráig, úgy hogy az itt említett három sisakot, az amfrevilleit, a Révay-félét és a Keglevich-félét az eskütérivel, meg a hasonló jellegű németországiakkal együtt körülbelül egyidejűeknek s a canosai sisaktípus más-más irányban történt elbarbárosodásának vehetjük fel. Hogy ezek közül az amfrevillei típust odaszámíthatjuk-e a hazánkban is meghonosodott típusok közé vagy sem: nem lehet eldönteni; a Révay-féle sisakról nem tudjuk, magyarországi leletből való-e, vagy, mint a Keglevich-féle, ez is külföldi eredetű. De ha Turóczmegyében találták is: akkor is másféle barbár néprétegnek tulajdonítandó, mint volt az, melynél az eskütéri, lechfeldi, wormszi és leideni sisaktípus volt használatban. Ha ezek a jazygokkal, meg a germánokkal hozhatók kapcsolatba: akkor a Révay-féle sisaknál a kvádok, kik a mai Turóczmegye felé a Vág, Nyitra, Zsitva és Garam-völgyében északra nem tudjuk meddig laktak, kiesnek a számításból, de számba jöhetnek azok a kelta elemek, kotinok és más törzsek, a kik az északnyugoti Kárpátok közt egész a II. század második feléig fentartották magukat s csak a markomann háború alatt pusztultak el.

Ilyenformán a római befolyás alatt álló barbároknál két önálló sisaktípus alakult: egyiket a keltákkal hozhatjuk kapcsolatba, ez minden kétségen kívül korábban kifejlődött, mint a másik, s úgy látszik, el volt terjedve az egész kelta

---

* E. Viollet le Duc: *Casque Antique*. (Revue d'Archéologique. 1862. Nouv. Série. V. köt. 225—227. l. V. tábla.) — Dr. L. Lindenschmit: *Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit*. III. köt. 1. füz. 3. tábla, 8. sz. — M. Viollet-le-Duc: *Dictionnaire raisonné du mobilier française*. Paris, 1875. VI. k. 97—98. l. — Naue id. cikkében *Prähist. Blätter*. 1898. 53. l. Rajza megjelent a Marczali H. által szerkesztett *Nagy Képes Világtörténetben* is, IV. k. 38. l.

területen, Galliában úgy, mint Felső-Itáliában és Magyarországon; a másik sisakforma a római birodalom határszélén a szarmatáknál és germánoknál volt elterjedve.

A barbár sisakoknak egy egészen különálló s amazoknál sokkal korábbi típusát tüntetik föl azok a kúpalakú és gombos csúcsban végződő magas bronzsisakok, melyek a régi asszir sisakokra emlékeztetnek s magyarországi, italiai meg németországi leletekben fordulnak elő. Ilyenek: a *Hajdu-Böszörményhöz tartozó zeleméri pusztán* 1858-ban bronzedényekkel, kardokkal és csákányokkal lelt sisak, mely a M. N. Múzeum tulajdona;¹ hasonló az *endrődi* a békésmegyei múzeumban, Gyulán, melyet a Kőrös medrében találtak és sok ideig mint «avar sisak» volt ismeretes;² ezekhez sorakozik az a két kúpalakú, csúcsos «etruszk» bronzsisak, melyeket bronztárgyakkal (sarlókkal, celtekkel, lándzsákkal stb.) megtöltve a volt Nagy-Sink széken, a *sárosi erdőben* cigányok találtak,³ közülük egyik az Ackner-féle gyűjteményből a nagyszebeni Bruckenthal-múzeumba, a másik pedig egy hannoveri magángyűjteménybe került; Pulszky Ferenc még egy ötödiket is említ hazánk területéről, melyet a *Mátra vidékén* találtak, ez szintén külföldre, a b. Brudern-gyűjteményből Angliába vándorolt.⁴ Egészen hasonló sisakok fordulnak elő Németország északkeleti tartományaiban; ilyen a *beitschi* (Pfordten közelében, Alsó-Lausitzban), dr. G. Klemm drezdai gyűjteményében s egy másik a *Drove-gyűjteményben*, aztán a *selsdorfi* (Dobbertin mellett, Mecklenburg) a schwerini múzeumban.⁵

Mindez még a bronzkori népesség hagyatékához tartozik. Világosan kitűnik ez a böszörményi (vagy zeleméri) és sárosi sisak mellékleteiből, melyekkel csupa bronztárgyat találtak, bár a mellékletek közt vannak olyan tárgyak is, pl. a böszörményi bronzedények, melyek az italiai és kelet-alpesi Halstatt-kultura jellemző hagyatékai közé tartoznak, vagyis olyan időszakból valók, a mikor nyugaton a vas már ismeretes volt. Undset a sisakokat etruszk eredetűeknek tartja, Reinecke szerint⁶ korábbiak, de az ő véleménye szerint is italiaiak s

¹ Hampel J. *A bronzkor emlékei Magyarhonban*. Budapest, 1888. I. köt. XXXIII. t. 3. sz. és *Antiquités préhistoriques de la Hongrie*. 1876. I. füz. XII. t. 3. sz.

² Hampel id. m. XXIII. t. 1. sz. és *Ant. préh.* XII. t. 2. sz. *Vasárnapi Ujság*. 1876. évf. 24. sz.

³ *Transsylvania*. 1833. II. 274. Gooss Károly: *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*. N.-Szeben, 1876. 50. l.

⁴ Pulszky F. *Magyarországi Archaeológiája*. I. k. 159—160. l.

⁵ Lindenschmit L. *Die Alterthümer uns. heidn. Vorzeit*. I. köt. XI. füz. 1. tábla, 1—2. sz. — Undset Ingvald: *Das erste Auftreten des Eisens in Nord-Europa*. Deutsche Ausgabe von I. Mestorf. Hamburg. 1882. 194., 259. l. XX. t. 10. — Demmin A. *Die Kriegswaffen*. 4. kiad. 291. l. 3. sz., 294. l. 6. és 8. sz.

⁶ Dr. Hoernes Móríc: *Die Urgeschichte des Menschen*. 1892. 407. l.

az ú. n. villanovai időszak behozatali áruí közé tartoznak, koruk pedig a magyarországi bronzkor IV. szakának kezdetére, a Kr. e. XII—XI. századba esik.*

Ha számba vesszük, hogy a böszörményi és sárosi sisak, mint földbe rejtett kincs került napvilágra, a bronztárgyak pedig a bronz-kultúra végső szakának a jellemző sajátosságait tüntetik föl: arra az eredményre kell jutnunk, hogy e bronzkészleteket akkor rejtették a földbe, a mikor a vaskori népesség Kelet-Magyarország területére kezdett nyomulni. Ha kelet felől jött ez az ellenséges áramlat, a szkitha-vándorlás által előidézett népmozgalmakban kell keresnünk az okot, ez azonban a Reinecke által fölvetett időnél valami félezredévvél későbbre, a Kr. e. VIII—VII. századba esik. Úgy látszik azonban, hogy a szkithák terjeszkedése Ázsia belsejéből a Fekete-tenger melléke felé több időszakot foglalt magában s a Kr. e. VIII—VII. századbéli már csak a végső áramlatot jelenti, a melyet két más népáramlat előzött meg, melyek közül az első Dariusnak a szkitha földre való betörését ezer esztendővel előzte meg, vagyis körülbelül a Kr. e. XV. századba tehető.** Ezen áramlat hullámai alig érintették Közép- és Dél-Európát, de már a XII—X. században nagy népmozgalmakat konstatálhatunk; a dórok Hellasban tönkre teszik a mykenæi kulturát, az itálikus törzsek benyomulnak Italiába s ezen népáramlat Magyarország régebbi viszonyait is megváltoztatta. Ezen időtáiban vándorolhattak be Keleti Magyarországra az agathyrsok, a kiket Herodotus a szkithák egyik törzsének mond, de az ő korában, valami félezreddel később, már thrák szokások szerint éltek, meghódított thrák alattvalóik közt elvesztették nemzetiségüket. Még mindig kérdés azonban, hogy vaskori leleteink szkitha csoportja az agathyrsokkal vagy a szkithák utolsó áramlatával függ-e össze? A magyarországi bronzkor chronológiája — úgy vélem — Reinecke nagybecsű tanulmányai után sincs még teljesen tisztázva; sok jel arra vall, hogy nálunk a Halstatt-kulturával párhuzamosan még századokon át tartott a bronzkultúra s a böszörményi lelet épen erre az időszakra esik, úgy hogy a tulajdonképeni vaskultúra csak a Kr. e. utolsó évezred közepe táján, egyfelől a kelták előnyomulásával, másfelől a pontusi szkithák Kr. e. VII. századbéli terjeszkedésével honosodott meg hazánkban. A böszörményi és sárosi sisakok kora tehát a Reinecke által fölvetett időnél valami félezredévvél későbbre teendő.

A mi pedig eredetüket illeti, valószínűbbnek látszik a keleti, mint a nyugati befolyás. Sem az etruszk, sem a halstatti sisakok közt nincs meg ez a típus;

* Undset id. m. 194. l. — Dr. Reinecke Pál: *Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájáról.* (Arch. Ért. XIX. 1899. 317—318. l. — Hampel J.: *A bronzkor emlékei.* III. k. 116. l.

** L. erre vonatkozólag *A szkithák nemzetisége.* Budapest, 1895. cz. tanulmányomat, 6—17. l.

az etruszk sisak fejlettebb idomot tüntet föl, a melynek a böszörményi stb. sisak lehetett ugyan a megelőző típusa, de már nem azonos vele, míg a halstatti hosszúkás félgömbidomú s kihajló peremű sisakformának egészen mások a jellemző sajátságai. A halstatti időszakból csupán az isztriai *pizzughi*-i leletből ismerünk egy az itt tárgyaltakkal összekötetésbe hozható kúpalakú sisakot,* de a gombos csúcs erről is hiányzik s az a formabeli azonosság, a mit pl. egyfelől a böszörményi és endrődi, másfelől meg a lausitzi és mecklenburgi sisakok közt találunk, itt még sem konstatálható. Ellenben a régi asszir sisakok, meg a fönt- említett bronz-sisakok közt megvan a szoros idomszerinti kapcsolat s ha most már számbaveszszük, hogy a Kr. e. XII. századtól kezdve a népmozgalmak keletről nyugat és délnyugat felé tartó irányt vettek s a népek Közép-Ázsiából mindinkább Közép-Európa felé sodortattak, honnan a régebbi lakosság délre (görögök, italikusok, etruszkok) és nyugatra (kelták) szorult: asszir befolyásra annál is inkább gondolhatunk, mert a kárpátvidéki thrák népség két törzsének, a gétának és dáknak a neve Közép-Ázsiában is feltalálható a szkitha-fajta massa-geták és thyssa-geták, meg a parthus dahák nevében.**

Ezzel be is fejeztük az eskütéri sisak kora és eredete felől tett vizsgálatainkat, melynek igyekeztünk kimutatni helyét a különböző hazai és nem hazai régi sisakformák közt. A végeredményhez — azt hiszem — semmi kétség sem férhet. *Római provincialis készítmény a Kr. u. III—IV. századból, de nem római, hanem barbár sisak.* S ezzel az eddig Karoling-koriaknak tartott hasonló jellegű germán sisakok kora is meg van határozva.

* Hoernes id. m. 546. l.

** Félreértések kikerülése végett megjegyzem, hogy e népnevek azonossága, még nem bizonyítja azt, mintha a «geta» és «dák», «daha» nevek alatt Közép-Ázsiában is thrákokat vagy más rokon árja népséget kell értenünk. A «bolgár», «orosz», «francia» (frank) népnevek mutatják, hogy az idegen fajta hódítók neve mikép száll át egy más fajta népségre.